

ІСТОРИЧНІ ЧИННИКИ ВПЛИВУ НА РОЗВИТОК ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ В УКРАЇНІ

HISTORICAL FACTORS INFLUENCING THE DEVELOPMENT OF UKRAINIAN POLITICAL CULTURE

Соколов М.С.,

orcid.org/0009-0009-6154-9121

аспірант кафедри політичних наук

Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

Статтю присвячено дослідженню різноманітних історичних чинників впливу на розвиток політичної культури в Україні. Поняття політичної культури розкрито в контексті історичного розвитку українського етносу, процесів формування суспільства і державності, становлення своєрідних світоглядних і політичних традицій української нації. Визначено, що історично українська культура, у тому числі політична, зазнала впливу азійських та європейських традицій: східна обумовила особливості духовної, емоційної та світоглядної сфери українців; західна традиція більше позначилася на соціально-політичних та економічних процесах і сприяла прийняттю українцями європейського стилю мислення, прогресивних (демократичних) цінностей та принципів розвитку суспільства і держави.

З'ясовано, що розвиток політичної культури українського народу детермінується особливостями геополітичного розташування країни, зовнішньополітичними факторами та визначальними для долі України історичними подіями (вплив політики країн-сусідів на Україну, довгі періоди бездержавності, культурна та економічна експансія країн-завойовників, революції, війни, світові і регіональні політичні кризи, колоніальна політика СРСР та ін.), а також унікальними рисами національного характеру та специфічною ментальністю українців.

У статті встановлено, що політична культура сучасної України має змішаний, постколоніальний характер, з вираженим демократичним вектором розвитку та елементами патерналізму і авторитаризму (вплив тривалого періоду бездержавності, комуністичної політичної спадщини). Політичній культурі українського суспільства початку XXI століття притаманні: фрагментарність, низький рівень довіри до влади та політичних інститутів, наявність субкультур, значні регіональні відмінності, виражена потреба у відновленні української ідентичності. Визначено, що розв'язана РФ повномасштабна війна проти України поставила нові політичні виклики щодо консолідації українського суспільства у боротьбі з агресором, посилення прозорості та демократизації політичних відносин та налагодження прямого діалогу між владою та суспільством.

Ключові слова: політична культура, історичні чинники, українська нація, ідентичність, ментальність, політичні традиції, демократія.

This article is dealing with the study of various historical factors which have the influence on the development of political culture in Ukraine. The notion of political culture is considered in the context of the historical development of the Ukrainian ethnic group, the stages of society and statehood formation, and the establishment of the unique worldview and political traditions of the Ukrainian nation. It is determined that historically, Ukrainian culture, including political culture, has been influenced by Asian and European traditions: the Eastern tradition shaped the spiritual, emotional, and worldview spheres of Ukrainians, while the Western tradition had a greater impact on socio-political and economic processes and contributed to the adoption by Ukrainians of a European style of thinking, progressive (democratic) values, and principles of social and state development. It has been established that the development of the political culture of the Ukrainian people is determined by the peculiarities of the country's geopolitical location, foreign policy factors, and historical events that have been decisive for the fate of Ukraine (the influence of the policies of neighboring countries on Ukraine, long periods of statelessness, cultural and economic expansion of conquering countries, revolutions, wars, global and regional political crises, colonial policy of the USSR, etc.), as well as the unique features of the national character and specific mentality of Ukrainians.

The article establishes that the political culture of modern Ukraine has a mixed, postcolonial character, with a pronounced democratic vector of development, elements of paternalism and authoritarianism (the influence of a long period of statelessness, the communist political legacy). The political culture of Ukrainian society at the beginning of the 21st century is characterized by: fragmentation, low levels of trust in the government and political institutions, the presence of subcultures, significant regional differences, and a pronounced need to restore Ukrainian identity. It has been determined that the full-scale war against Ukraine has posed new political challenges regarding the consolidation of the Ukrainian society in the fight against the aggressor, increasing transparency and democratization of political relations, and establishing direct dialogue between the authorities and society.

Key words: political culture, historical factors, Ukrainian nation, mentality, political traditions, democracy.

Постановка проблеми. Майже афористичним є вислів: історію творять люди. Усвідомлюючи себе як учасника історичних подій, вони набувають досвіду і навичок соціальної діяльності, досягають певного рівня культурного розвитку. Проте,

існує щось, що можна назвати «історичною спільністю долі», яку народ не вибирає і яка твориться за допомоги могутніх і прихованих сил – історичних чинників, що обумовлюють і впливають на реалізацію певної програми цивілізаційного поступу.

У процесі історичного розвитку суспільства неодмінно виникає необхідність соціалізації, культурного становлення всіх його членів, вироблення стійких світоглядних, моральних та поведінкових стереотипів, форм комунікації, засвоєння попереднього соціального досвіду, традицій і норм, створених тим чи іншим народом. Політична культура являє собою складний соціально-психологічний і культурний феномен, за допомогою якого стає можливим глибоке пізнання політичної дійсності і соціально-політичних процесів на різних історичних етапах розвитку людини як члена спільноти. Розуміння політичної культури як надбання, результату історичного розвитку людського суспільства обумовлює потребу у вивченні історичних чинників впливу на формування унікальних політичних традицій і соціально-культурних норм у різних народів, зокрема українського.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В останні десятиріччя дослідження проблем політичної культури в Україні значно активізувались. У нашому дослідженні ми спиралися на роботи учених, в яких висвітлювались: культурно-історичні фактори розвитку вітчизняної політичної культури (Г. Вонсович, В. Дунець, І. Поліщук, С. Топалова та ін.); питання формування політичної культури в контексті національно-культурного простору (В. Андрусишин, О. Рудакевич, Б. Цимбалістий, І. Цурканова та ін.); проблеми трансформації політичної культури сучасного українського суспільства (М. Дмитренко, Р. Дорошевич, Н. Єфтені, А. Карнаух, Г. Мелеганіч, Н. Новікова, В. Фесенко та ін.); демократичні процеси в сучасній політиці та політичній культурі України (Т. Андрійчук, А. Денисюк та ін.).

Виділення невирішених раніше частин загальних проблеми. Загалом історико-культурні аспекти становлення національної політичної культури відображені у науковому дискурсі достатньо глибоко і широко. Дане дослідження розкриває культурно-історичні та ментально-психологічні передумови розвитку політичної культури з позиції виявлення елементів демократії в історії українського суспільства та інтерпретації їх значення і ролі для розвитку політичної системи України на сучасному етапі.

Формулювання цілей статті. Мета статті полягає у висвітленні найбільш впливових на розвиток та демократизацію сучасної політичної культури в Україні історичних чинників та аналізі їх сутнісних характеристик.

Виклад основного матеріалу дослідження. Становлення і розвиток політичної культури в будь-якому суспільстві обумовлені низкою унікальних передумов і чинників, серед яких історичні мають найвпливовіше значення. «До групи історичних відносимо сукупність чинників, пов'язаних із загальною специфікою історії

як науки, особливостями історичного минулого кожної країни та його інтерпретації подій і фактів історичною наукою в конкретні періоди, специфікою політичних запитів і замовлень щодо трактування і оцінки минулого», – визначає С. Топалова [1, с. 159].

Зв'язок історії і політики є очевидним та взаємообумовленим. Накопичені попередніми поколіннями і сучасні історичні та культурні знання, досвід суспільного розвитку, оцінка історичних подій, соціальних криз і підйомів – усе це формує основу для осмислення політичних реалій в усіх аспектах життя. Сьогоднішня політика детермінується національною історичною спадщиною, знаходить в ній відповіді на важливі питання про життя минулих поколінь, способи їх соціальної організації, політичного устрою тощо. Натомість людська політична діяльність, соціальні процеси, рішення (війни, революції, кризові явища, вибори тощо) напряду впливають на подальший хід майбутнього історичного розвитку народів і держав.

Історичними чинниками називають причини, обставини та фактори, які обумовлюють та суттєво впливають на хід цивілізаційних процесів і подій, визначають розвиток суспільств і держав та залишають помітний відбиток у культурі народів. Такими чинниками виступають: природні, кліматичні, географічні та геополітичні умови; особливості національного менталітету та система загальнонаціональних традицій і цінностей; історичні явища, події та процеси в економічній, соціально-політичній, культурній та інших сферах; діяльність визначних історичних особистостей тощо.

Інтерпретація історичних чинників впливу на соціально-політичний розвиток суспільства проходить в процесі отримання його членами історичних знань, усвідомлення та оцінки сутності і значення спільного минулого та певної «реконструкції» колективного соціально-історичного та політичного досвіду з позиції сучасності та ідентифікації себе як представника певного етносу, народу. Внаслідок цього у суспільстві формується свідоме ставлення до національної системи цінностей, здійснюється їх трансляція та інтерпретація за вектором: минуле – сьогодення – майбутнє.

Політична культура українського народу пройшла довгий, складний і важкий шлях свого розвитку, на який впливала низка «таких факторів, як: історія та культура українського народу; політичний режим та політична ситуація в країні; соціально-економічний розвиток країни тощо» [2, с. 10]. Б. Цимбалістий наголошує на тому, що «політична культура – це продукт історичного розвитку та досвіду народу. Для того, щоб зрозуміти політичну культуру українців, треба звернути увагу на джерела впливу, які протягом історичного шляху стимулювали чи спиняли розвиток україн-

ської політичної культури...» [3, с. 78]. О. Рудакевич підкреслює, що серед основних чинників, які сприяють формуванню національної політичної культури, вирізняється «пропаганда знань про історичний досвід українського та інших народів» [4, с. 123]. Н. Єфтені зазначає, що «українська політична культура формувалася під впливом багатовікової бездержавності і розчленованості, а також індивідуалістичних рис української ментальності» [5, с. 274].

На думку Г. Вонсовича, «менталітет у сучасному розумінні – це соціально-політична категорія, що є відображенням соціально-психологічного стану суб'єкта (народу, нації, народності, соціальної групи, людини), який складається в результаті історично тривалого і достатньо стійкого впливу природно-географічних, етнічних, соціально-економічних й культурних умов проживання суб'єкта менталітету та проявляється в різноманітних видах діяльності. Він непрямо простежується в розмаїтостях способу життя, в специфіці економічних, соціальних, політичних та інших відносин, процесів, у зміні поколінь і соціальній спадщині» [6, с. 66].

Незважаючи на те, що український народ у політичному сенсі був більш прихильний до західних цінностей та асоціював себе з європейською культурою, його ментальність і духовна сфера включала й ознаки східних традицій. Останні вплинули на формування психотипу українців та уособлення таких рис національного характеру, як чутливість, емоційність, впертість, сильна оборонна реакція, спрямованість на власний внутрішній світ та ін.

Важливе значення для розуміння особливостей соціально-політичного розвитку українського народу має етнічний портрет нації, що створився на основі двох культурних рівнів – землеробського та козацького. Світогляд українців сформувався у тісному зв'язку з природою, родючою землею та філософією хазяйнування на цій землі. Це позначилося на таких якостях характеру, як оптимістичне ставлення до світу, працьовитість, бажання створити власний мікрокосмос на рівні родини і Бога, індивідуалізм, самодостатність і самоповага. З іншого боку, стійке бажання бути вільними і керувати власною долею, не підкорюватися автократії та деспотичним формам правління обґрунтувало певну стихійність натури українців, зайву емоційність і чутливість, схильність до непослідовних дій, бунтарства.

Сутнісні ознаки ментальності українців викристалізовувались протягом тисячоліть, зберігаються в історичній пам'яті і проявляються на рівні світоглядних орієнтирів, особливостей характеру, емоційних проявів, оцінних ставлень, сформованих стереотипів і моделей поведінки. В контексті соціально-політичного життя українцям притаманні: певна пасивність, консерватизм,

недовіра до влади та її нововведень, індивідуалізм, інтровертивність (орієнтація здебільшого на власний внутрішній світ), кордоцентризм (переважання емоційного начала над раціональним) та ін.

Ментальність українців як етнічно-своєрідний, колективно-синкретичний феномен, формувалася на міфах – специфічній формі колективних символічно-фантазійних, емоційно-образних уявлень та на створеній за тисячоліття соціально-історичного розвитку системи загальнонаціональних цінностей. Міфи відображали ілюзорний характер свідомості прадавніх людей, давали можливість певним чином осмислити, розтлумачити та узагальнити множинність і строкатість подій реального світу, знайти між ними логічний зв'язок. Міфологізація та поетизація образів правителів, національних героїв і простих людей (величні Боги, мудрі й гуманні очільники-князі, народні визволителі – Олесь Довбуш, Захар Беркут та ін., безстрашні й кмітливі козаки-воїни, члени роду та ін.), наділення їх яскравими, часто гіперболізованими рисами та якостями: все це допомагало українцям образно пояснити дійсність, усвідомити власну спільну ідентичність та побудувати цілісну картину світу на основі об'єднання навколо спільних релігійних, моральних настанов, соціальних і родинних цінностей.

Таким чином, суспільне життя українців певним чином базувалося на міфологічному мисленні, адже вони через міфи виражали свої прагнення і бажання мати вільну незалежну державу, досягти соціальної справедливості і високоморальної поведінки та ін. Якщо міфи виступають первісною формою відображення розмаїтості світу та місця людини в ньому, то національні традиції трансформують їх у наявні предмети, культурні явища, артефакти, ритуали, обряди, звичаї, норми, закріплюють в історичній свідомості і пам'яті.

Створена століттями система загальнонаціональних традицій та цінностей, морально-світоглядних орієнтирів, соціально-поведінкових стандартів завжди виступала для українців осердям і специфічною ознакою їх культурного розвитку. Формування політичної ментальності характеризується переплетенням та спільною дією багатьох факторів, явищ і процесів, обумовлених історичним і соціокультурним розвитком країни. В. Андрусишин в контексті цього зазначає: «Система загальнонаціональних цінностей, традицій народу повинна бути відправною точкою для концептуальних трактувань найважливіших напрямків розвитку України, а також для інтерпретації процесів, факторів та явищ, які формують загрози багатовікових цінностей і традицій українців. Система цінностей і традицій є внутрішнім стрижнем культури народу. Вона зумовлює стереотипи поведінки та форми соціальної дії» [7, с.65].

Важливий, якщо не визначальний вплив на розвиток народів та держав має географічне розташування та політичне оточення. Геополітичне положення України багато в чому обумовило її складний і часто трагічний шлях розвитку. Територіально наша країна знаходиться в центрі сучасної Європи, межує з багатьма країнами, має виходи до двох морів, виконує важливе стратегічне значення, як транзитний коридор між Сходом і Заходом. Українська земля, ресурси, культура, логістичні можливості завжди приваблювали небезпечних сусідів. На країну здійснювалися набіги племен киммерійців, сарматів, половців і монголо-татар; нападали Польща, Росія, Австрійська імперія та нацистський Рейх. Переважно західні і східні українські землі входили до складу різних імперій та держав; під окупацією Німеччини під час Другої світової війни опинилася велика частка території України; колоніальна політика щодо України проводилася в СРСР; повномасштабну війну проти нашої держави розв'язала РФ у 2022 році.

Отже, протягом всієї історії українські території неодноразово захоплювались, перерозподілялись між різними країнами. Народ зазнавав негативного соціально-політичного впливу, що сприяло денационалізації українців, втраті власної культурної ідентичності та можливості незалежного, самостійного розвитку і формування власної держави, призводило до соціально-психологічного непорозуміння та роз'єднання українців за регіональним, конфесійним, економічним, політичним та іншими критеріями.

Становлення національної політичної культури і набуття досвіду розвитку державотворення та політичних інституцій охоплюють епоху від перших трипільських поселень до сучасної парламентсько-президентської країни з демократичним напрямом розвитку. Історична спадщина України, що вплинула на формування політичної культури українців, включала такі соціальні явища і процеси: зародження етнічних культурних і політичних традицій та української ідентичності; започаткування державності в часи Київської Русі; набуття досвіду створення козацької Республіки, правової системи та демократичної конституції; розвиток національної самосвідомості та боротьбу українського народу за незалежність; імперську патерналістську і колоніальну політику стосовно України; політичну культуру радянського періоду та її соціальні наслідки (зросійщення української мови, культури та мистецтва; розвиток протестних настроїв і дисидентського руху, територіальна асиміляція, репресії та економічний тиск, знищення української інтелігенції тощо). У контексті цього А. Карнаух зазначає: «Політична культура радянського періоду відзначалася стійкістю і постійністю відтворювання, що досягалося ефективною системою соціалізації через засоби

тотального контролю за населенням з боку правлячого класу: це насамперед монопольне право держави на освіту і вступ до комуністичної партії як єдина можливість зробити кар'єру. Для самозбереження й відтворення було створено механізм номенклатури, що проводила цілеспрямовану кадрову політику» [8, с. 68-69].

Г. Мелеганіч та Р. Дорошевич вказують: «Становлення суверенної Української держави було б неможливим без врахування історичного досвіду державотворення, без врахування національних традицій національної культурної спадщини минулого. Процес формування демократичної політичної свідомості громадян і набуття ними навичок активної політичної поведінки, процес подолання фрагментарності історичної пам'яті і становлення громадянської політичної культури має першочергове значення на шляху політичного розвитку України» [9, с. 51].

На основі українського історичного досвіду та посилаючись на класифікацію Г. Алмонда та С. Верби, В. Дунець визначає, що сучасна українська політична культура належить «до піддансько-активістського типу, тяжіючи у визначені моменти в бік культури участі (приклад 2004 р. та 2013-2014 рр.)» [10, с. 90]. І. Поліщук [11] розцінює вітчизняну політичну культуру як активістську, з демократичними елементами. М. Дмитренко [12] зауважує, що сучасна політична культура українського суспільства є змішаною і має ознаки підданської, патріархальної, демократичної культури з елементами пострадянського авторитаризму. Б. Цимбалістий [3] підкреслює, що сучасна політична культура українців є глибоко фрагментованою внаслідок регіональних особливостей західних та східних областей, рівня їх індустріального розвитку; відмінностей католицької та православної віри; різноманітних політичних партій та об'єднань тощо. «Оцінки сучасного стану політичної системи в Україні свідчать про впровадження на практиці окремих елементів ліберальної, елітарної, плюралістичної та деліберативної концепцій демократії», – зауважує Т. Андрійчук [13, с. 268].

Політолог В. Фесенко відмічає: «Домінуюча і визначальна риса нашої політичної культури – недовіра до влади та державних інституцій. Причина перша – українська нація формувалася за відсутності власної держави, у складі інших держав. І це заклало у підвалини нашої масової політичної свідомості ставлення до держави та її інституцій як до чужої та ворожої сили» [14]. Проте автор підкреслює, що в періоди політичних криз та прийняття доленосних державних рішень українське суспільство здатне на політичну самоорганізацію, рішучий протест, виявлення соціальної солідарності.

«За роки незалежності Україна значно оновила структурні елементи політичної культури, цін-

ності, навички, орієнтації, методи і прийоми політичної діяльності. Суспільство поступово зникає до політичного плюралізму, багатоманітності підходів до розв'язання нагальних політичних проблем, відкритого висловлення свого ставлення до політичних інститутів..., але ще треба сформулювати у нашого народу відчуття культурно-історичної єдності» [12, с. 135].

При цьому сучасна Україна демонструє, що продовжує розвиток прогресивних політичних традицій і належить до держав, які обрали демократичний шлях розвитку. В. Дунець вказує, що ознаки демократичності у політичній культурі були помітними ще з часів Київської Русі: це і толерантність українців у релігійній сфері, і прояви поліетнічного плюралізму, і спроба закладення основ правової культури [10]. Під час домінування на українських землях Литовського князівства, Польщі та Австро-Угорщини не тільки посилювалися конфлікти та національно-визвольна боротьба за права українців, а й були проведені деякі, позитивно оцінені українцями політичні реформи та нововведення на рівні рідної мови, освіти, релігії; відбувся певний взаємообмін культурними і національними надбаннями і цінностями. Створений на початку XVIII століття Пилипом Орликом договір, який отримав назву «Пакти і Конституції прав і вольностей Війська Запорізького», а згодом названий Конституцією, вважався одним з перших у Європі документів, в якому проголошувались суверенність і незалежність української держави (якої на той момент ще не було), закладались основи її демократичного устрою та встановлювався принцип розподілу влади на законодавчу, виконавчу та судову. В документі вперше визначено поняття вільного народу (з правами самоврядування), а також описано права й обов'язки різних верств населення. Конституція на той момент була історично прогресивною, оскільки в ній уперше «прозвучали» та були зафіксовані важливі принципи демократичного суспільства, окреслені соціально-правові норми регулювання суспільних відносин.

Дисидентський опозиційний рух в період «розквіту» авторитарного режиму СРСР (середина-кінець XX століття) виступав за: відновлення прав українців на власну державність; дотримання демократичних принципів, прав і свобод громадян; розвиток українства в усіх аспектах (мова, історія, національні цінності тощо); повернення на історичні території національних меншин (єврейського і татарського народів) та ін.

І сьогодні «для України залишається актуальною проблема формування та створення механізмів функціонування тих типів політичної культури, які притаманні стійким формам демократії. Зробити це дуже важко, оскільки тоталітарна

політична культура, яка ще не стала історією на пострадянському просторі, має значну соціальну, економічну та ідеологічну базу для свого відтворення», – підкреслює Н. Новікова [15, с. 69].

До початку повномасштабного вторгнення перед Україною стояли нагальні питання: об'єднання українського суспільства в одну націю, розбудови Соборної України як цілісного ментально-національного утворення та демократизації політичної свідомості і культури українського народу на шляху до євроінтеграції. Сьогодні українське суспільство і його політична культура перебувають у надскладних історичних умовах. Адже Україна стала жертвою військової агресії і нині бореться за державний суверенітет і незалежність, за збереження своїх територій і виживання громадян. «Розгортання широкомасштабної війни РФ проти України чітко продемонструвало на весь світ і українцям, в тому числі, які цілі переслідує Росія... Шлях розвитку українського суспільства чітко окреслився і більшість українців підтримують євроатлантичну стратегію. Тому сьогодні консолідація народу України є й необхідністю і потребою заради майбутнього нашої держави. Тому політичний діалог влади і суспільства, демократизація і прозорість відносин вкрай необхідні» [16, с. 77].

Отже, сучасний етап розвитку політичної культури в Україні відзначається суттєвими демократичними перетвореннями у суспільстві, водночас несе на собі відбиток складної, суперечливої соціально-історичної спадщини та негативного політичного досвіду минулого. Нині політична культура суспільства як складова політичної системи країни переживає переламні трансформації, що спричинені військовою агресією проти України та кризовими явищами в політиці і соціумі.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. У статті було проаналізовано історичну вагомість і значущість чинників впливу на становлення і розвиток політичної культури в Україні, розкрито їх сутнісні характеристики. Визначено, що складний шлях розвитку вітчизняної політичної культури та її патерналістський характер обумовлені тривалим періодом бездержавності та перебуванням українських територій і населення під іноземним пануванням. Встановлено, що сучасна національна політична культура українського суспільства знаходиться в процесі формування, долає шлях переходу від тоталітарно-авторитарного до демократичного типу, має інтегративний і мішаний характер і бореться з негативними соціальними проявами корупції, популізму тощо. Сучасні історичні умови (розв'язання повномасштабної війни РФ проти України) спрямовують на подальше дослідження ролі політичної культури, зокрема в контексті посилення громадянської позиції та консоліда-

ції суспільства щодо захисту держави, виховання національної ідентичності та патріотизму, подолання наслідків соціального розколу, удосконалення роботи політичних інститутів та ін.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Топалова С. О. Історичні чинники впливу на політичну культуру сучасного українського суспільства. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2010. № 17 (912), С. 158–163. file:///C:/Users/Professional/Downloads/3220-Article%20Text-6577-1-10-20150702%20(1).pdf
2. Цурканова І. О. та Радкевич Т. О. Політична культура і культура політики: порівняльний аналіз сучасного стану суспільства в Україні. *Регіональні студії: Наукове видання*. 2024. № 36. С. 7–13. DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2024.36.1>
3. Цимбалістий Б. Політична культура українців. *Сучасність*. 1994. № 4. С. 77–90. https://shron2.chtyvo.org.ua/Suchasnist/1994_N04_396.pdf
4. Рудакевич О. М. Політична культура національних спільнот: теорія та методологія дослідження: монографія. 2013. Тернопіль: ТНЕУ. 352 с.
5. Єфтені Н. Проблеми формування політичної культури в сучасному українському суспільстві. *Актуальні проблеми політики*. 2014. № 53. С. 264–274. <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/7e5e0646-b224-43d8-b0e7-2a3cbe18cccc/content>
6. Вонсович Г. Б. Риси ментальності українства як складова політичної свідомості. *Збірник наукових праць «Проблеми сучасної психології»*. 2008. № 2. С. 63–74. <https://journals.uran.ua/index.php/2227-6246/article/view/163230/162200>
7. Андрусишин В. Й. Політична культура сучасного українського суспільства: культурологічний аналіз: дис. ... канд. культурології: 26.00.01. Київ, 2024. 212 с. https://knukim.edu.ua/wp-content/uploads/2024/02/andrusyshin_diser.pdf
8. Карнаух А. А. Проблеми становлення сучасної політичної культури в Україні. *Наукові праці МАУП*. 2007. № 1 (15). С. 68–73. <https://journals.mau.p.com.ua/index.php/political/article/view/3278/3704>
9. Мелеганіч Г., Дорошевич Р. Особливості формування політичної культури в Україні. *Регіональні студії*. 2017. № 10. С. 49–52. <https://dspace.uzhnu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/af8bc1d3-e780-4b7b-bc9d-beb9c1846059/content>
10. Дунець В. Б. Розвиток демократичної політичної культури сучасної молоді (на прикладі Республіки Польща та України): дис. ... канд. політ. наук: 23.00.03. Київ, 2016. 239 с. https://npu.edu.ua/images/file/vidil_aspirant/dicer/D_26.053.12/dis_Dunets.PDF
11. Поліщук І. О. Основні підходи до аналізу політичної культури як важливої складової демократичних перетворень. *Політикус*. 2015. № 1. С. 84–89. http://politicus.od.ua/1_2015/01_2015.pdf
12. Дмитренко М. Особливості сучасної української політичної культури: проблема визначення. *Політичний менеджмент*. 2005. № 5. С. 134–138. https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/dmytrenko_osoblyvosti.pdf
13. Андрійчук Т. Розвиток демократії в Україні: вплив політичних цінностей. *Наукові записки: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2018. № 4 (60). С. 264–274. https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/andriichuk_rozvytok.pdf
14. Фесенко В. Особливості та тенденції розвитку політичної культури в українському суспільстві. *Блог Володимира Фесенка* (2018, березень, 24). <https://blogs.pravda.com.ua/authors/fesenko/5ab61e2b1e0ad/>
15. Новікова Н. Є. Особливості формування політичної культури особистості в умовах трансформації суспільства на прикладі України. *Наукові записки НАУКМА: Політичні нвуки*. 2016. Т. 186. С. 67–71. [Novikova_Osoblyvosti_formuvannia_politychnoi.pdf](https://novikova_osoblyvosti_formuvannia_politychnoi.pdf) (221.3 KB)
16. Денисюк А. В. Політичний діалог як чинник консолідації українського суспільства: дис. ... д-ра філософії: 052 – Політологія. Харків, 2023. 233 с. https://karazin.ua/storage/static-content/source/documents/aspirantura/zakhysty/denysiuk/Denysiuk_diss.pdf

Дата першого надходження рукопису до видання: 28.11.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 11.12.2025

Дата публікації: 31.12.2025